

UDK 904:911.372(497.16Vrmac)

Pasiglav, selo i groblje na bokokotorskom poluostrvu Vrmac (XIV–XVII vijek)

Milena VRZIĆ

Apstrakt:

Rad se bavi lokalitetom na području nekadašnjeg sela Pasiglav u zaleđu Tivta na poluostrvu Vrmac kroz analizu arheološke građe i istorijskih i istoriografskih izvora. Posebna pažnja je usmjerena na brdo koje odvaja Pasiglav od Lastve. Na tom brdu nalazi se stijena Sveti Nikola, oko koje su evidentirani kasnosrednjovjekovno groblje, ostaci stražarnice, gumno i bronzanodobni tumul. U radu se analiziraju rezultati arheoloških istraživanja groblja iz 1976. godine, koji se prvi put objavljuju u ovom radu, ukazujući na pripadnost groblja kulturi stećaka.

Iako istorijski izvori od XIV do XVII vijeka pominju selo Pasiglav, kao i crkve Svetog Ivana i Svetog Nikole, njihove tačne lokacije nisu pouzdano utvrđene. Rad razmatra mogućnost da okosnicu sakralnog prostora ne čine pomenuti objekti, već sama stijena Sveti Nikola i prostor oko kojeg je formirano seosko groblje. Na takvu pretpostavku ukazuju toponimija i narodna predanja. U poznom srednjem vijeku selo je pripadalo metohu Zetske episkopije Svetog Mihaila na Prevlaci. Među savremenim autorima postoji neslaganje da li je ovaj pravoslavni manastir i njegovo vlastelinstvo bilo unutar kotorskog distrikta. U radu se ističe značaj interdisciplinarnog pristupa u tumačenju ovog lokaliteta na Vrmcu.

Ključne riječi:

• Pasiglav • stijena Sveti Nikola • poluostrvo Vrmac • kasnosrednjovjekovno groblje • stećci-ploče • kameni tumul

БЮА

**ЗБОРНИК РАДОВА
ИЗ НАУКЕ, КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ**

A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART

Pasiglav, selo i groblje na bokokotorskom poluostrvu Vrmac (XIV–XVII vijek)

Milena VRZIC

UVOD

Predio Pasiglav nalazi se na višim djelovima poluostrva Vrmac, u zaleđu Tivta. Pripada ataru sela Gornja Lastva, na granici prema selu Gornji Bogdašići. Na ovom području postojalo je istoimeno selo koje se u istorijskim izvorima pominje od XIV do XVII vijeka. Glavno svjedočanstvo postojanja te seoske naseobine jeste groblje oko stijene Sveti Nikola, koje se u ovom radu detaljno analizira. Poseban naglasak stavljen je na proces sakralizacije prostora tokom kasnog srednjeg i novog vijeka.

Poluostrvo Vrmac predstavlja značajan istorijsko-kulturni prostor u bokokotorskoj regiji. U tom kontekstu, Pasiglav se izdvaja kao selo koje je pripadalo srednjovjekovnom manastirskom vlastelinstvu episkopske Crkve Svetog Mihaila na Prevlaci. Dragocjene zapise o Pasiglavu ostavio je hrvatski planinar i putopisac Vjekoslav Novotni

tokom obilaska Lastve početkom XX vijeka.¹ Njegova zapažanja o groblju i narodnim predanjima pružaju vrijedan uvid u život i vjerovanja lokalnog stanovništva tog vremena. Prvu sistematsku istorijsko-anthropološku studiju o Lastvi, sa posebnim osvrtom na raseljena sela u okolini, Pasiglav i Rozgovčevo, napisao je sveštenik i istoričar iz Lastve Ivo Stjepčević.² Za bolje razumijevanje nastanka, razvoja i raseljavanja Pasiglava u periodu od XIV do XVII vijeka, nezaobilazna su djela istoričara Ilije Sindika³, Ivana Božića⁴ i arhitekta Branislava Kojića.⁵

U drugoj polovini XX vijeka sprovedeni su multidisciplinarni naučni projekti koji su istraživali prostor Vrmca i Boke Kotorske uopšte. Tada su obavljena arheološka iskopavanja na više lokaliteta, uključujući i groblje na Pasiglavu, pod rukovodstvom Č. Markovića i J. Martinovića 1976. godine. Rezultati tih istraživanja prvi put se objavljuju u prilogu ovog rada. U radu o arheološkoj topografiji Boke Kotorske iz 1978. godine, Pasiglav je uključen među kasnosrednjovjekovne lokalitete, ali mu nije dato bliže tipološko određenje.⁶ Autori studije o procjeni kulturnog pejzaža Vrmca iz 2017. godine, među kojima je i autorka ovog rada, nisu imali pristup arheološkoj dokumentaciji, groblje su tipološki odredili kao groblje stećaka i naglasili potrebu za interdisciplinarnim pristupom u analizi i interpretaciji lokaliteta.⁷ Sticanje uvida u dokumentaciju sa arheoloških istraživanja podstaklo

1 Vjekoslav Novotni, „Lastva (drugi dio)“, *Planinar: Vjesnik Hrvatskog planinarskog društva* br. 1, Zagreb 1908, 9–14.

2 Ivo Stjepčević, *Lastva: Historijski pregled*, Kotor, 1934, *Arhivska istraživanja Boke kotorske*, Gospa od Škrpjela, Perast 2003 (reprint) 321–347.

3 Илија Синдик, *Комунално уређење Котора, Од друге половине XII до почетка XV столећа*, САН Посебна издања књ. CLXV, Историјски институт књ. 1, Београд 1950.

4 Иван Божић, *Немирно поморје XV века*, Београд 1979.

5 Бранислав Кojiћ, „Горња села на полуострву Врмцу: Опште карактеристике сеоске архитектуре и развој насеља“, *Споменик САН CIII*, Нова серија 5, Зборник извештаја о истраживањима Боке Которске I, Београд 1953, 179–193; *Idem*, „Изумирање села у Которском заливу и на полуострву Врмац“, *Споменик САН CV*, Нова серија 7, Зборник извештаја о истраживањима Боке Которске II, Београд 1956, 165–169.

6 Маја Паровић-Пешикан; Јован Мартиновић; Војислав Трбуховић; Лепосава Савић-Трбуховић, „Преглед археолошких споменика на подручју јужне обале Боке Которске“, *Старине Црне Горе* бр. 6, Цетиње 1978, 144.

7 *Студија Kulturna baština Vrmca* (стручни тим: Katarina Lisavac, Marija Mihaliček, Milena Vrzić, Ana Popović), Општина Tivat, Kulturno zavičajno udruženje „Napredak“ Gornja Lastva, Tivat, Expeditio – Centar za održivi razvoj, 2015, 45–47, 121–127, 165.

je autorku ovog rada na novu topografsko-arheološku analizu i tipološki odredila kasnosrednjovjekovno groblje kao groblje sa stećima-pločama.⁸ Pristupilo se pozicioniranju lokaliteta u užem i širem geografskom okviru, kao i povezivanju arheoloških nalaza sa pisanim i usmenim izvorima. Rad pokušava da odgovori na pitanja o kontinuitetu i transformaciji groblja sa stećcima-pločama kroz istorijske periode pod uticajem različitih političkih i kulturnih faktora.

Stećci, kameni nadgrobni spomenici nastali su na prostoru Bosne i Hercegovine, zapadne Srbije, Kosova, južne Hrvatske i Crne Gore u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. U narodnoj tradiciji nazivaju se kamci, mramorovi, kao i divovska, grčka ili rimska groblja. Sljemnjaci, sanduci ili ploče osnovne su forme ovih nadgrobni spomenika, koji su posebno karakteristični za XIV, XV, pa i XVI vijek. Istraživanja grobalja stećaka, koja su se ranije pripisivala krstjanima bogumilima, a nekad Vlasima ili vlasima, pokazala su da zajednice koje su se sahranjivale pod stećcima ne treba posmatrati kroz vjersku ili etničku prizmu. Umjesto toga, treba ih sagledavati kroz društveno-kulturna prožimanja, odnosno uticaj urbanih na ruralna središta u njihovom neposrednom priobalnom zaleđu.⁹ U regiji, koja je obuhvatala kulturu koja se naziva kulturom stećaka, Crna Gora je bila njeno rubno područje. Dok su groblja stećaka na sjeverozapadu Crne Gore bolje proučena, o ovom tipu grobova na Primorju malo se zna. Osim na Vrmcu u Boki Kotorskoj, groblja sa stećcima-pločama nalaze se i u zaleđu Budve i Svetog Stefana, ali ona nisu arheološki istražena. Za razliku od istočne bokokotorske regije, na zapadnoj regiji evidentirana su manja groblja stećaka kraj crkava u više sela u priobalnom zaleđu (iznad 200 m n. v.): u Ublima, Mokrinama, Kamenom, Kutima, Sušćepanu, Mojdežu i Sutorini¹⁰, kao i u Vitaljini¹¹ na ulazu u Bokokotorski

8 Autorka je lokalitet uključila u Leksikon arheologije Crne Gore a istraživanja proširila za potrebe ovog rada; Milena Vrzić, „Pasiglav“, *Leksikon arheologije Crne Gore*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica 2025, 350–351.

9 Marinko Tomasović, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju*, Gradski muzej Makarska, Makarska 2007; Marinko Tomasović, Domagoj Perkić, Ivan Alduk, *Topografija stećaka u Hrvatskoj*, Stećci (katalog izložbe), Zagreb 2008, 58–117; Domagoj Perkić, „Stećci na području Dubrovačkoga primorja – nove spoznaje“, *Hercegovina* – 6, Мостар 2020, 19–61.

10 Горан Ж. Комар, „Steћци на подручју Херцег Новог“, *Бокa: зборник радова из науке, културе и умјетности* 32, Херцег Нови 2012, 247–254.

11 Domagoj Perkić, *Stećci i drugi kasnosrednjovjekovni nadgrobni spomenici na području Konavala*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik 2024.

zaliv, koja pripada Hrvatskoj. Uglavnom je riječ o grobovima sa stećcima-pločama i po jedan stećak sanduk i u obliku krsta.¹² Vitaljina je obuhvaćena hrvatskim projektima topografije stećaka posebno u posljednje dvije decenije. Na osnovu tih istraživanja, odnosno istraživanja dubrovačke i makarske regije u Hrvatskoj, danas se na osnovu analogija mogu donijeti izvjesni zaključci o groblju stećaka na Vrmcu.

Rad započinje topografsko-arheološkim prikazom lokaliteta u zaleđu Tivta, te nastavlja sa tipološkom i hronološkom analizom kasnosrednjovjekovnog groblja kod stijene Sveti Nikola, pri čemu se groblje sagledava zajedno sa praistorijskim tumulom, kao integralni dio prostora. Posebna pažnja posvećena je narodnim predanjima i analizi staroslovenskog toponima Pasiglav, kako bi se na kraju povezali istorijski izvori i arheološki nalazi u jedan cjelovit kontekst.

Topografija Vrmca i selo Pasiglav između Lastve i Bogdašića, i arheološki prikaz područja. Budući da je topografija predjela važna za razumijevanje nastanka seoskih naseobina, neophodno je istaći poziciju poluostrva Vrmac, u srcu Bokokotorskog zaliva koje se preko prevoja Trojica povezuje s lovčenskim masivom. Planinski lanac duž poluostrva danas predstavlja okvirnu granicu između Kotora i Tivta. Na tivatskoj strani, između dvije planinsko-brdske kose, razdvojene prevojem kod stijene Kuk ispod najvišeg vrha Sveti Ilija, postojalo je selo Pasiglav. U XIV vijeku kada se selo prvi put pominje u istorijskim izvorima, Pasiglav je obuhvatalo područje s obje strane prevoja i stijene Kuk, graničeći se s Gradcem na jugoistoku (današnji Donji Bogdašići), dok ga je potok Ljeskovac dijelio od Lastve (danas Gornja Lastva). Do kraja XIV vijeka, područje Pasiglava se sužava na prostor između prevoja i tadašnje Lastve, gdje se vjerovatno nalazilo i samo jezgro sela. Do ovoga je došlo jer se sa druge strane prevoja оформило selo Bogdašići, obuhvatajući Gradac. Podjela Lastve i Bogdašića na Gornju i Donju uspostavljena je u doba austrougarske uprave. Prema kazivanjima mještana, u to vrijeme su na Pasiglavu još bili vidljivi ostaci kuća.¹³ Arhitektica Katarina Lisavac je tokom terenskog obilaska 2017. godine takođe uočila naslage kamena u centralnom dijelu područja, za koje

12 Katalog *Sveti Vid i Pasiglav*, autorke: Dušica Kovačević, Vilma Kovačević, Ana Ivanović, Turistička organizacija Tivat 2017, 22.

13 Бранислав Којић, „Горња села на полуострву Врмцу“, 181; Idem, „Изумирање села у Которском заливу“, 165.

Karta 1 | Savremeni nazivi mjesta i predjela pomenuti u tekstu

je zaključila da bi mogle biti ostaci nekadašnjih kuća.¹⁴ Danas je taj kraj teško prohodan, obrasao gustim rastinjem i drvećem, među kojim se naziru terasaste parcele.¹⁵

¹⁴ Studija *Kulturna baština Vrmca*, 46.

¹⁵ Na katastarskoj austrougarskoj karti Vrmca iz 1838. godine, na području Pasiglava iscrtni su i označeni posjedi, ali ne i stambeni objekti.

Prije nego što se u radu pristupi analizi seoskog groblja i sakralnog prostora na lokaciji Sveti Nikola – Čelo, daće se kratak prilog arheološke topografije pomenutih sela, radi pozicioniranja lokaliteta u prostoru i vremenu. U tom kontekstu, pregled arheologije Vrmca neophodno je započeti s praistorijom, jer najstariji tragovi ljudskog prisustva na tom području datiraju upravo iz tog perioda. Na obodu niže kose, koja razdvaja Gornje Bogdašice i Gornju Lastvu od Tivta, nalaze se gradine i kameni tumuli. Osim ovog niza praistorijskih lokaliteta koji prate tivatsku obalu (Gomilica, Kalac, Oštro brdo, od 400 do 600 m n. v.), na gornjoj kosi jedino je na Svetom Iliji (765 m n. v.) smještena gradina, a ispod nje tumul (na oko 400 m n. v.) kod grebena Čelo na Pasiglavu. Takođe, na području Đurđevog brda u Tivtu, nalazi se još jedan tumul.¹⁶ Važno je napomenuti da nijedan od ovih lokaliteta nije arheološki istražen, pa nije poznato da li su nastali istovremeno, niti iz kojih su perioda, bronzanog ili gvozdenog doba.

Za razliku od Bogdašića (tumul Gomilica),¹⁷ u blizini praistorijskih lokaliteta Gornje Lastve evidentirani su srednjovjekovni i/ili novovjekovni spomenici. Crkva Svete Neđelje nalazi se kod tumula (?) na Kalcu (396 m)¹⁸, dok su kasnosrednjovjekovni grobovi zabilježeni na dvije lokacije: na Dugalji¹⁹ ili na Duge²⁰ kod Rozgovčeva a ispod praistorijskog lokaliteta (refugija?) na Oštrom brdu (440 m), i groblje blizu tumula (oko 400 m) na Pasiglavu.²¹ Može se primijetiti i da je srednjovjekovno selo Pasiglav smješteno blizu i ispod praistorijske naseobine, gradine na vrhu Sveti Ilija. Pomenimo da se u Gornjoj Lastvi nalazi župna Crkva Rođenja Marijinog s aktivnim grobljem. Po očuvanom natpisu, crkvu je 1410. godine sagradio Kotoranin Marin Simonis.²²

U Donjoj Lastvi i priobalnom području evidentirani su nadgrobni spomenici iz antičkog, rimskog doba, kao i nalazi

16 *Elaborat o valorizaciji arheoloških lokaliteta na području opštine Tivat* (stručni tim: Dubravka Nikčević, Vilma Kovačević, Dušica Kovačević, Boris Pean, Dragan Rajčević), Opština Tivat, Sekretarijat za kulturu i društvene djelatnosti, Tivat, januar 2017, 28.

17 *Elaborat*, 27.

18 *Ibid*, 26.

19 Ivo Stjepčević, *Arhivska istraživanja*, 328.

20 Бранислав Којић, „Горња села на полуострву Врмцу“, 182.

21 *Elaborat*, op. cit. 28–29.

22 Stjepčević, *Arhivska istraživanja*, 334.

ranohrišćanskog perioda. Istorijski izvori navode da je na tom području nekada postojalo više srednjovjekovnih sakralnih objekata, čije su tačne lokacije danas nepoznate.²³ Duž tivatske obale podignut je niz novovjekovnih ljetnjikovaca (*kontijā*), utvrđenih stambenih kompleksa u okviru kojih su se gradile kapele plemićkih porodica iz Kotora i Perasta.²⁴ Crkva Svetog Roka izgrađena je 1901. godine na mjestu kapele porodice Bolica (XVI vijek), dok su u neposrednoj blizini iste godine podignuti kapela i groblje Svetog Mihovila.

U Gornjim Bogdašićima nalaze se crkve Svetog Đorđa (Juraja) i Sveta Vrača (Svih Svetih), a u Donjim Bogdašićima Crkva Svetog Petra (nekadašnji Gradac), koja je, sudeći po očuvanim natpisima, prvobitno bila benediktinska IX–XI vijeka, a potom pravoslavna crkva XIII vijeka koju je sagradio zetski episkop Neofit.²⁵ Selo Bogdašići karakteriše izgradnja višespratnih kula, *kaštela*. Svako bratstvo, čije su grupisane kuće bile udaljene par stotina metara, imalo je po jednu kulu za odbranu, uključujući i jednu uz Crkvu Sveta Vrača.²⁶ Prostorna otvorenost Bogdašića prema grbaljskom polju izložila je selo napadima i prouzrokovala ovakav vid odbrane. Toponim Kaštio na Rozgovčevu mogao bi ukazivati na građevinu slične funkcije u Lastvi, gdje kule inače nisu postojale.²⁷ Kule su se gradile na području Tivta i u okviru ljetnjikovaca, kao što je kula kotorske porodice Buća, u kojem se danas nalazi Muzej Tivta.

Pasiglav, Sveti Nikola – Čelo, arheološki kontekst. Selo Pasiglav bilo je važno saobraćajno čvorište zahvaljujući svojoj strateškoj poziciji koja je omogućavala kontrolu kretanja ljudi na poluostrvu Vrmac. Glavni put, koji je pratio planinski lanac, prolazio je preko Pasiglava. Ovo selo nalazilo se u centralnom dijelu poluostrva, između

²³ Ibid, 326–329.

²⁴ Zorica Čubrović, „Stambena arhitektura na srednjovjekovnim imanjima kotorske vlastele u Tivatskom zalivu“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* L, Kotor 2002, 199–223; Studija *Kulturna baština Vrmca*, 33, 100–105. U Donjoj Lastvi je očuvano nekoliko kapela koje su se nalazile u okviru ljetnjikovaca: ljetnjikovac s Kapelom Sv. Terezije pripadao je kotorskoj porodici Vrakjen (Zmajević); ljetnjikovac s Kapelom Gospe od Karmena porodice peraških brodograditelja Bašića, danas u istoimenom naselju; porodica Zmajević-Jakonja sagradila je ljetnjikovac sa Kapelom Sv. Jakova u nekadašnjem zaseoku Jakalj, gdje je prema istorijskim izvorima XIV vijeka postojala crkva posvećena istom svecu.

²⁵ Иван Божић, op. cit., 80.

²⁶ Бранислав Којић, „Горња села на полуострву Врмцу“, 188–189.

²⁷ Ivo Stjepčević, *Arhivska istraživanja*, 328.

Sl. 1 | Staza Gornja Lastva, zaselak Nikolići – Pasiglav, Sveti Nikola

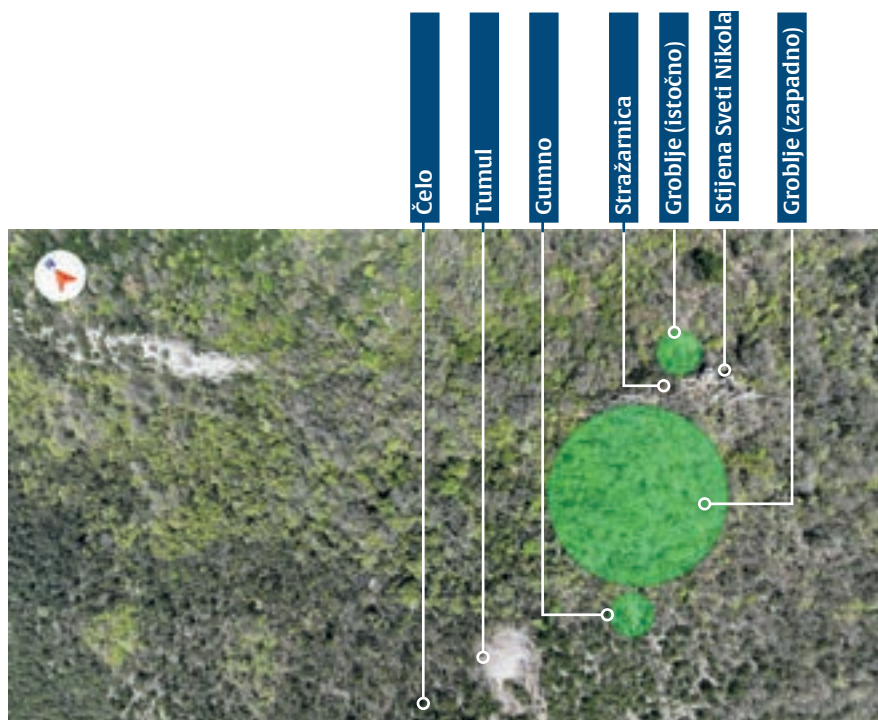
prevoja Kuk i Vrdola. Staze koje su povezivale naselja sa suprotnih strana poluostrva (Prčanj i Stoliv s Lastvom i Pasiglavom) presijecale su trasu glavnog puta upravo preko ovih prevoja.²⁸ Staza koja je direktno

²⁸ Studija *Kulturna baština Vrmca*, 121–126.

povezivala Pasiglav s Lastvom, prolazila je pored brda sa stijenom Sveti Nikola (Sl. 1). Potok Ljeskovac u podnožju ovog brda, kao što je već rečeno, činio je prirodnu i istorijski potvrđenu granicu između dva sela. Duž oboda brda, od same stijene Sveti Nikola do grebena i litice Čelo, nalaze se seosko groblje, stražarnica, gumno i kameni tumul. U ovom radu, pod lokalitetom Pasiglav ne podrazumijeva se samo groblje, već navedene strukture na potezu Sveti Nikola – Čelo.

Analiza dosadašnjih saznanja, građe i ponovni obilazak terena motivisani su pregledom dokumentacije s arheoloških istraživanja kasnosrednjovjekovnog groblja, groblja sa stećcima-pločama iz 1976. godine. Terenska dokumentacija sadrži sažete opise grobnih cjelina, crteže i fotografije, koji su dati u prilogu rada. Tada su istražene dvije skupine grobova smještene istočno i zapadno od stijene (Sl. 2).

Istočna skupina grobova, smještena između staze i stijene, grupisana je u dvije različito orijentisane grupe od dva, odnosno tri

Sl. 2 | Snimak lokaliteta Sveti Nikola – Čelo

groba. Arheološki je istraženo pet od mogućih šest grobova. Svi grobovi su bili devastirani prije istraživanja, nadgrobne ploče izmještene, a većina grobnih konstrukcija dijelom oštećena. Obje grupacije grobova se čeonim stranama oslanjaju na prirodne stijene, međusobno su paralelno postavljeni i udaljeni za oko 0,40 metara.

Čeone strane grobova 1 i 2, orijentisani zapad-istok, koji su bili postavljeni bliže stijeni, ojačane su manjim kamenjem, dok su ostale strane groba bile obložene vertikalno postavljenim pločama. Dimenzije jedino očuvanog groba 1, iznosile su 2,20 m x 0,80 m x 0,25 m. U grobovima je sahranjeno više pokojnika koji su bili položeni na leđa u opruženom stavu, ali s različitim položajem ruku: u grobu br. 1 bila su položena tri pokojnika s rukama uz tijelo (grob 1), a u grobu 2, dva pokojnika vjerovatno s rukama prekrštenim na grudima (grob 2). U

Sl. 3 | Snimak istočne skupine grobova kod stražarnice i stijene Sveti Nikola

grobu 1 pokojnici su polagani jedan iznad drugog. U grobu 2 pronađeni su manji ulomci keramike, koji nisu sačuvani (Sl. 3; T. I, 1 i 2; T. IV, 1 – 5).

Grobovi 3 – 5, orijentisani jugoistok–sjeverozapad, smješteni su bliže stazi. Međusobno su udaljeni 0, 4 m kao grobovi 1 i 2, s tim što je grob 3 prislonjen uz grob 4 koristeći njegovu bočnu stranu. Grobovi su plitko ukopani, a rake obložene vertikalno postavljenim pločama. Nedostaju ploče na dnu grobova 4 i 5, dok je od groba 3 očuvana njegova gornja polovina. Najveće očuvane dimenzije groba 5, iznose 2,00 x 0, 95 x od 0, 30 metra. Skeletni ostaci su jako slabo očuvani. Sudeći po očuvanim lobanjama u grobu 3 bila su dva, a u grobu 5, tri pokojnika. U centralnom dijelu groba pronađen je gvozdeni klin (Sl. 3; T. I, 3 – 5; T. IV, 1 – 5).

Na terenu su vidljive tri razlomljene nadgrobne pravougaone ploče, dvije su prelomljene, dok su od treće ploče sačuvani samo manji ulomci (Sl. 3). Debljina ploča iznosi od 0, 18 do 0,22 metara. Na osnovu današnjeg položaja polomljenih ploča u odnosu na grobove, nije moguće pouzdano odrediti pripadnost određenom grobu. Međutim, prema grobnom zapisniku, zaključilo se da ploča iznad groba grupacije tri groba, pripada grobu 5, a donja ploča na kojoj se vidi recentno urezan krst, pripada grobu 4. Prelomljena ploča iznad prve grupacije pokrivala je grob 1.

Zapadna grupa od oko dvadeset grobova nalazi se na blagoj padini u hrastovoj šumi (Sl. 2 i 4). I ovdje je, među drvećem, vidljivo grupisanje grobova slično kao kod istočne grupe, s tim što su stećci-ploče, najvjerojatnije, pomjereni sa izvornog mjesta. Istražena su tri groba (6 – 8), od kojih je na terenu prepoznat jedino grob 6 čije dimenzije iznose 1,90 x 0,30 x 0,37 m, a ploče 1,94 x 0,85 x 0,25 metra. Raka ovog groba bila je oblagana vertikalno postavljenim pločama, kao i kod istočne grupe grobova, u kojoj su, na osnovu očuvanih lobanja, bila položena tri pokojnika (Sl. 4; T. III, 1 i 2; T. IV, 6a, 6b, 6c). U preostala dva groba (grob 7 dim. 1,95 x 1,15 m, grob 8 dim. 1,80 x 0,88 m), pokojnici su polagani direktno u rake. Oko raka je postavljan vijenac od kamena (radi nivelacije terena?), a zatim je humka, nakon zatrpavanja zemljom, oblagana tanjim pločama. Preko njih je, kao i u slučaju groba 6, polagana amorfn ploča (T. III, 7 i 8, T. IV, 7 i 8). Na osnovu terenskog zapisnika ostaje nejasno da li su dna grobova bila oblagana kemenim pločama.

Sl. 4 | Snimak zapadne skupine grobova

Sl. 5 | Snimak groba sa zapadne skupine grobova

Skeletni ostaci su bili izuzetno loše očuvani, tako da broj pokojnika nije poznat. U grobovima ove skupine nije bilo priloga. Osteološki materijal otkriven na groblju nije sačuvan. Prema raspoloživoj literaturi o položaju pokojnika na grobljima ovog tipa na Hrvatskom primorju, a na osnovu

ikonografskih prikaza pokojnika na stećcima, zajednica na Pasiglavu se označava kao hrišćanska.

Iz ovog arheološko-topografskog pregleda postavlja se pitanje tipologije i hronologije grobova. Donošenje zaključaka otežano je zbog ograničenog obima arheoloških sprovedenih istraživanja (ispitano je 8 od najmanje 25 grobova), kao i zbog devastiranosti grobova (3 od 8 su bila netaknuta), neukrašenosti nadgrobnih ploča i odsustva grobnih priloga. Zapadna skupina grobova je znatno brojnija (oko 20 grobova), većinom prekrivenih pravougaonim ili amorfnim pločama, a dva s više manjih ploča i čeonom pločom (Sl. 5). Potrebno je takođe uzeti u obzir postojanje grobova bez nadgrobnog obilježja. Sve to ukazuje da je ovaj dio groblja korišćen u dužem vremenskom periodu, vjerovatno i u novom vijeku. Postojanje najmanje dva groba, pokrivena sa više manjih ploča i jednom vertikalno postavljenom pločom na čeonj strani groba, ide u prilog toj pretpostavci. Kod istraženih grobova, obodne strane rake bile su oblagane pločama u šest slučajeva, dok je kod preostala dva slučaja ta konstrukcija izostala.

Što se tiče odabira lokacije za mjesto sahranjivanja, moralo se voditi računa o dostupnosti kamena za izradu stećka. U tom smislu, blizina grebena uz stazu, moglo je biti mjesto odakle su se vadili veći komadi kamena. Njihovu izradu mogli su priuštiti samo imućniji pripadnici zajednice.²⁹

Na osnovu izloženog, ostaje pitanje da li su dvije fizički razdvojene skupine grobova na Pasiglavu nastale iz jednostavne potrebe za proširenjem groblja, ili je riječ o dva zasebna groblja.

Prije donošenja daljnjih sudova o groblju stećaka-ploča uopšte, na potezu Sveti Nikola – Čelo neophodno je sagledati odnos groblja s kamenim tumulom. Tumul kod grebena i litice Čelo, udaljen je za oko 50 metara od zapadnog dijela groblja (oko 400 m n. v.). Radi se o grobnoj humci (prečnika oko 18 m, visine 1,50 m), što potvrđuje navodno nalaz keramičke čaše, danas u Bečkom muzeju.³⁰ Najvjerojatnije je nastala u bronzanom dobu, na što ukazuje sličnost čaše iz Pasiglava s onom iz tumula Milovića gumno na području između

29 Domagoj Perkić, *Stećci i drugi kasnosrednjovjekovni nadgrobni spomenici na području Konavala*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik 2024, 42.

30 Andreas Lippert, „Neki nalazi iz Crne Gore u zbirci Prirodno-istorijskog muzeja u Beču (Some find objects from Montenegro in the Viennese Natural History Museum)”, *Nova antička Duklja XIII*, Podgorica 2022, 39–47.

Krtola i Donjeg Grblja.³¹ Srednjovjekovne zajednice često su smještale groblja na izolovanim mjestima, u blizini tumula ili su se ukopavale u sam tumul, iskazujući time, smatra se, poštovanje starijoj tradiciji mjesta sahranjivanja (Sl. 2 i 6).

Sl. 6 | Tumul i pogled na Gornju i Donju Lastvu

Inače, na području Gornje Lastve, kod Rozgovčeva na Dugalji, zabilježeno je nekoliko grobova s nadgrobni pločama nalik pasiglavskim, stećcima-pločama. Osim groblja sa stećcima-pločama na Pasiglavu i Vrmcu, postoje groblja ovog tipa i u zaleđu Budve, u mainskom selu Duletići, kao i Paštrovićima, u selima Rustovo i Mrtvica, u zaleđu Svetog Stefana. Za razliku od Pasiglava, u budvanskom i svetostefanskom zaleđu na tim grobljima su izgrađene crkve: u Duletićima Crkva Svetog Ilije, u Rustovu Crkva Svete Gospođe i u Mrtvici Crkva Svetog Đorđa. Na ovim lokacijama crkve su podignute iznad grobova ili su stećci-ploče uočljivi izvan zidom ograđenog aktivnog groblja. Dakle, u relativnoj hronologiji može se zaključiti da se nakon upotrebe groblja, to mjesto bira za izgradnju kulnog objekta, a položaj grobova u

31 Maја Паровић-Пешикан, „Археолошка истраживања у Боки Которској”, *Старинар XXVIII–XXIX* (1977–78), Београд 1979, 22, сл. 4, 1; Blagoje Govedarica, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Djela CBI ANUBiH LXVII/7, Sarajevo 1989, 186.

odnosu na crkve pokazuje da je graditeljima crkava bilo važno da na taj način izraze distanciranost od stanovništva koje je na tom mjestu sahranjivano. Pomenuta groblja smještena su na približno istoj nadmorskoj visini od oko 400-550 metara, u blizini saobraćajnih komunikacija koje vode od obale prema zaleđu.

Međutim, u tipološkom određenju groblja jedne ruralne zajednice na istočnom području Boke Kotorske, konkretno Pasiglava (i eventualno Rozgovčeva) nužno je uzeti u obzir uticaj urbane naseobine, Kotora. Na primjeru franjevačkog groblja kod Kotora, grobnice XIV i XV vijeka s pokrovnim, nadgrobni pločama ukrašene su ornamentima koji pripadaju kulturi stećaka, ali tipološki te grobnice nisu stećci. To su urbana groblja smještena uz crkve, sa samosvojnim razvojem koje se zasniva na antičkom nasljeđu. Čini se očitim uticaj urbanih na ruralne sredine u poznom srednjem i ranom novom vijeku, ne samo Kotora na okolno područje, uopšte Pasiglav, već i Budve na Duletiće, Svetog Stefana na Rustovo i Mrtvicu. I pored nedovoljne proučenosti ovih grobalja na Crnogorskom primorju, teritorijalnu povezanost između (grobalja) urbanih i ruralnih naseobina u njihovom zaleđu, indirektno pokazuju toponimi na primjeru Sveti Stefan, tj. Šćepan-*grad* (kako se naziva u narodnim pjesmama) u odnosu na *selo* Rustovo (slovenizirani naziv italijanskog, odnosno latinskog izraza za seoski predio).

Pasiglav, Sveti Nikola – Čelo, sakralizacija prostora, narodna predanja i etimologija toponima. Prema zapisima Stjepčevića i Novotnija, crkve Sveti Nikola i Sveti Ivan, koje se pominju u izvorima XV i XVI vijeka, mogu se posredno povezati s prostorom oko groblja i tumula. Na terenu do sad nisu locirane. Budući da je jedino na stijeni Sveti Nikola očuvan kameni objekat, ne čudi što je na austrougarskoj katastarskoj karti iz 1938. godine označen kao Crkva Svetog Nikole, što gotovo svi savremeni autori prihvataju.³² Jedini kritički osvrt na ovu identifikaciju, dala je arhitektica Zorica Čubrović.³³ Ona smatra da ostaci objekta na stijeni ne posjeduju karakteristike crkve u pogledu orijentacije, osnove objekta i tehnike gradnje.

32 <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=1810430.1241916302%2C6135950.737688964%2C1830361.07931699%2C6145046.7440549005> Posjećen 13. 09. 2025. godine.

33 Prema usmenom saopštenju Zorice Čubrović, njen tekst pod naslovom „Crkva sv. Nikole, Pasiglav“ biće objavljen u publikaciji *Crkve Tivatske općine*, izdavačke kuće Gospa od Škrpjela iz Perasta (u pripremi).

Analizom arhitekture objekta i njegove pozicije u prostoru, autorka ovog rada takođe ukazuje na njegov drugačiji karakter. Objekat trapezoidne osnove (cca 2,90–3,40 x 4,90–5,70 m, visina 1,00-1,10m, debljina zidova oko 0,80 metra), orijentisan sjeverozapad–jugoistok s ulazom na uglu jugoistočnog zida, građen je bez maltera (usuvo) od grubo obrađenog kamena. Iako su zidovi objekta tokom vremena bili preslagani, čini se da je kruna zida bila ravna što ukazuje na dovršenu gradnju, a izostanak tragova urušavanja krova unutar objekta potvrđuje ovu pretpostavku. Amorfna nadgrobna ploča iskorišćena je za popunu popločanog poda. Namjena objekta bila je da kontroliše, nadgleda put Lastva–Bogdašići. Ukratko, radi se o osmatračnici ili stražarnici, kako je zabilježio i Novotni. To znači da objekat na Svetom Nikoli pripada vojnoj, odnosno profanoj arhitekturi, a ne sakralnoj.³⁴ Okvirno se može datovati u novi vijek (Sl. 3 i 7).

Moguće je da ostaci crkava dosad nisu pronađeni zato što područje nije dovoljno istraženo. Analizom etnološke građe nudi se

Sl. 7 | Stražarnica i pogled na Gornju Lastvu i Oštro brdo

34 Vjekoslav Novotni, op. cit. 9.

drugačiji ugao viđenja postojanja sakralnog objekta, odnosno poimanja sakralnog. Naime, usmena kazivanja o crkvama Sveti Nikola i Sveti Ivan, koja je Novotni zabilježio tokom obilaska Lastve, predstavljaju nit koja ih povezuje s arheološkim strukturama oko stijene Sveti Nikola. On zapisuje:

*Još živi priča da su tu bile i dvije kapele pod imenom Sv. Nikola i Sv. Ivan, da je veliko blago tuda zakopano, što ga čuva đavo dotle dok ne stane na mjesto ukopana blaga crna ovca bez ikakve biljege, pa da po tom blago samo ispod zemlje skoči na polje.*³⁵

Takođe bilježi da lokalno stanovništvo obližnji tumul naziva *crkvom*.³⁶ Imajući u vidu da na vrhu Svetog Ilije nema vidljivih ostataka crkve koja se pominje u izvorima, već samo gradine, nameće se zaključak da pominjanje crkava ne mora nužno značiti njihovo fizičko postojanje, već mjesto koje se smatra svetim i gdje je postojala tradicija održavanja kulta. To znači da je pogrebne obrede i vjerske svetkovine pasiglavska zajednica mogla praktikovati na prostoru od stijene Sveti Nikola i groblja do tumula nazivanog *crkvom*. I popločano gumno blizu tumula moglo je pripadati sakralnom prostoru, budući da su djevojke na ivanjanski praznik mogle plesti i pjevati pjesme na gumnu, kao u susjednoj Lastvi.³⁷ Drugim riječima gumno je moglo biti posvećeno Svetom Ivanu, kao što je stijena bila posvećena Svetom Nikoli, čime bi bila identifikovana sakralna mjesta Svetog Ivana i Svetog Nikole na Pasiglavu. U tome se može prepoznati staroslovensko nasljeđe, koje je čuvala ova hrišćanska zajednica.

Usmena kazivanja o ranijim stanovnicima sela potkrepljuju gore navedenu pretpostavku. Novotni bilježi priče o gorostasnim ljudima čije su žene, *predući kudlju nosile na glavi ploče pokrova*.³⁸ One su ovaploćenje bića slovenske mitologije, suđenice koja predući niti određuje dužinu ljudskog života. Ujedno su otelotvorenje slovenske gospodarice (Majke Zemlje), čuvarice prolaza između dva svijeta, vrata

³⁵ Ibid.

³⁶ Katolički vjernici iz Šušnja su u spasovdanskoj procesiji iznosili kamenje na tumul, Velju mogilu, vjerujući da će na tom mjestu nići crkva. Takva vjerovanja su raširena duž Crnogorskog primorja, ali su ona poznata i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. <https://barinfo.me/nastavljena-tradicija-izlaska-vjernika-na-velju-mogilu-za-spasovdan/>

³⁷ Studija *Kulturna baština Vrmca*, 159.

³⁸ Vjekoslav Novotni, op. cit., 9.

pokojnih (nadgrobnih ploča).³⁹ Ljudi koji su nekada živjeli na Vrmcu i sahranjivali se na *divovskom* groblju povezuju se s mitskim pasoglavcima i *gorostasima* iz (Kostajničkih) šuma. Samo selo je dobilo ime po psoglavom divu, mitskom pretku i rodonačelniku. Slična predanja nalaze se i u drugim udaljenim područjima (Bosne i Hercegovine i Hrvatske), što ukazuje na njihovu starinu.⁴⁰ Iako su predstave o jednookim psoglavim divovima u Crnoj Gori zabilježene u usmenim narativima tek u XX vijeku, toponim na Vrmcu može se povezati s tim predstavama. Najstariji pomen toponima Pasiglav (Пасиглавъ) zabilježen je u novovjekovnom prepisu falsifikovane povelje srpskog kralja Vladislava iz kasnog srednjeg vijeka, dok se u drugim istorijskim izvorima toponim transliterira na latinski ili italijanski jezik, službene jezike tadašnje administracije (vidi istorijski kontekst).

Podsjećamo da su Lastvu naselili stanovnici raseljenih sela Pasiglava i Rozgovčeva.⁴¹ Razlozi raseljavanja iz sela Pasiglava objašnjavaju se u legendi koju je zabilježio Stjepčević:

U neki rat s Turcima pođoše svi muškarci iz sela, 700 na broju (?). Sluteći, da se nijedan neće živ povratiti, zamoli susjed susjeda, da poubija njegovu obitelj.

Etnolog Palavestra ističe da kazivanje o izumiranju sela podsjeća na legendu iz Ljetopisa popa Dukljanina (XII–XIV vijek) o pogromu dukljanskog kralja Legeca i njegovih potomaka na Prevlaci.⁴² Oba narativa odražavaju sličan način na koji zajednica opravdava nestanak neke zajednice. Rozgovčani su naselili Lastvu čiji su članovi vremenom postali njeni ugledni glavari, dok su potomci Pasiglavaca na rubu Lastve formirali zaselak Nikolići. Pasiglavsko bratstvo koje se sahranjivalo na groblju oko stijene Sveti Nikola i prozvalo po ovom hrišćanskom svecu, u određenim društveno-političkim okolnostima najvjerovatnije je prenijelo u novi zavičaj svoje nasljeđe, ime Nikolići. Taj odnos i povezanost pasiglavskih i lastovskih Nikolića potvrđuje, između ostalog, staza koja ih je direktno povezivala. Povod napuštanja sela u dosadašnjim raspravama objašnjava se upadom Osmanlija na

39 Radoslav Katičić, *Gazdarica na vratima. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb, Mošćenička Draga 2011, 15–50, 145–165.

40 Vlajko Palavestra, *Narodna predanja o starom stanovništvu*, Sarajevo 1965.

41 Ivo Stjepčević, *Arhivska istraživanja*, 333.

42 Vlajko Palavestra, op. cit., 45.

Vrmac tokom XVII vijeka,⁴³ međutim raseljavanje Pasiglava odvijalo se vjerovatno u dužem vremenskom periodu, a privredni razlozi, prema Kojiću, bili su ključni.⁴⁴

Selo Pasiglav – istorijski kontekst. Vrijeme nastanka i trajanja groblja na Pasiglavu okvirno se podudara s periodom u kojem se selo pominje u istorijskim dokumentima, od XIV do XVII vijeka. Tokom tog razdoblja, društveno-političke okolnosti su se mijenjale. Za vrijeme srpskog carstva i nakon njegovog raspada, Pasiglav je bio dio manastirskog vlastelinstva Svetog Mihaila na Prevlaci, sve do propasti manastira, kraja četvrte decenije XV vijeka. Tada su se nekadašnja sela prevlačkog metoha, sada poznata kao Zbor Svetog Mihaila (među kojima se umjesto Pasiglava pominju Bogdašići), priključila zetskom vladaru Stefanu Crnojeviću priznavajući vlast Mletačke Republike. Za razliku od Miholjskog zbora, Grbljani se nisu potčinili mletačkoj vlasti, zbog čega su bili surovo kažnjeni. Dok raniji pokušaji Kotorana da cijelu južnu bokokotorsku regiju stave pod svoju jurisdikciju nisu uspjeli, što takođe nije pošlo za rukom ni Mlečanima. Ovog puta, područje nekadašnjeg metoha potpalo je pod upravu kotorske komune odnosno Mletačke Republike, sredinom XV vijeka, dok se Grbalj priklonio Osmanlijama 1497. godine. Pod upravom Osmanlija već su bili zapadna bokokotorska regija i gradovi Herceg Novi i Risan (od 1482. godine), kao i ondašnja Crna Gora.

Crkva Svetog Mihaila na Prevlaci u Tivatskom zalivu, određena je za sjedište Zetske eparhije Srpske pravoslavne crkve početkom XIII vijeka, ali su teritorijalne granice njenog vlastelinstva poznate tek od XIV vijeka. Tada je vlastelinstvo, pored Pasiglava i/ili Bogadašića na Vrmcu, obuhvatalo i područja Brda, Krtole i poluostrvo Lušticu. Prema kotorskom Statutu (nedatiranoj glavi 403), komunalne vlasti nazivale su ovo područje metohom Svetog Mihaila⁴⁵ i ubrajale ga u gradski distrikt.⁴⁶ Međutim, savremeni autori različito tumače izvore i druš-

43 Илија Синдик, *op. cit.*, 19–20.

44 Бранислав Кojiћ, „Горња села на полуострву Врмцу“, 191–192.

45 Miloš Milošević, Sima Ćirković (prir.), *Statut grada Kotora*, knj. II, Kotor: Državni arhiv Crne Gore 2009, глава CCCIII.

46 Илија Синдик, *op. cit.*, 18–26; Distrikt Kotora, koji je obuhvatao uzak pojas oko Kotorskog zaliva, Dobrotu i kotorsku stranu poluostrva Vrmca, početkom XIV vijeka proširen je darovnicama srpskih kraljeva. Tako su mu pripojene župa Grbalj, Ledinac na lovcenskom masivu, kao i Bijela s Kruševicama, koje nisu bile teritorijalno povezane s distriktom.

tveno-politički kontekst perioda kad je postojala Zetska episkopija na Prevlaci (od početka XIII do sredine XV vijeka), zastupajući stavove da je pravoslavni manastir i njegovo vlastelinstvo bilo ili izvan ili sa posebnim statusom unutar kotorskog distrikta.

Kako se u ovom radu fokus stavlja na selo Pasiglav, treba istaknuti još jednu uredbu Statuta, glavu 111 (datiranu prije 1355. godine),⁴⁷ iz koje proizilazi da selo nije bilo pod jurisdikcijom komune. Među zajednicama unutar distrikta koje su kotorske vlasti obavezivale da štite posjede duž putnih pravaca na poluostrvu Vrmcu, stanovnici Pasiglava nisu pomenuti, niti je selo bilo dio zaštićene teritorije. Pasiglav se, umjesto toga, pominje isključivo kao krajnja tačka koju su stanovnici Jaklja i Lastve branili od obale, što znači da selo nije spadalo pod pravnu upravu komune.

Kotorski notarski spisi iz prve polovine XIV vijeka donose dodatne podatke o Pasiglavu. Razmatrajući svojinsko-pravni režim nepokretnosti prevlačkog manastira, Nevenka Bogojević Gluščević zaključuje da su, prema istorijskoj građi o ekonomskom statusu žitelja sela na brdovitom području metohije, pored ostalih i stanovnici Pasiglava⁴⁸ smatrani zavisnim seljacima (*homo episcopi sancti Michaelis*)

U notarskim spisima XIV vijeka sačuvano je osam dokumenata u kojima se pominje Pasiglav: Antun Mayer (prir.), *Kotorski spomenici: prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335*, JAZU, Zagreb 1951, 269. od 14. IV 1327. (...a latere Pasiglaue...); 478. od 23. XI 1327. (... de Pasciglaua;... Casestre, plantata in terra sancti Michaelis de foris...); 920. od 8. II 1332. (... de Pasiglaua...); 1260. od 9. V 1335. (... de Pasaglaua...); Antun Mayer (prir.), *Kotorski spomenici: druga knjiga kotorskih notara: god. 1329, 1332–1337*, JAZU, CANU; Zagreb 1981, 305. od 5. III 1333. (...a latere Pasciglaue...); 595. od 2. X 1334. (... Ego Bratoslauus Chictunouic de Passiglaua, homo episcopi sancti Michaelis...); 944. od 25. VIII 1335. (... de / Pasciglaua/ Pascacena,... quod in terris /Pasciglaua/ Pascacena...); 1587. od 23. II 1336. (... de Pasciglaua...).

47 Statut grada Kotora, glava CXI.

48 Невенка Богојевић-Глушчевић, „Правни режим на непокретностима манастира Св. Михаила на Превлаци у XIV вијеку”, *Бока: зборник радова из науке, културе и уметности* 25, Херцег Нови 2005, 155–156; *Kotorski spomenici I*, dokument od 23. novembra 1327. godine (428) pokazuje da je stanovnik Pasiglava držalac vinograda u Kasestri (Kavču) bio prevlački episkop, a zemlja je data seljaku pod uslovom plaćanja desetine, agraktika. Prenošenje prava na obradu zemljišta označavalo je i preuzimanje obaveze plaćanja agraktika episkopu ili mitropolitu; *Kotorski spomenici II*, u dokumentu od 2. oktobra 1334. godine (595), Bratoslav Cvitunović iz Pasiglava se označava kao homo episcopi sancti Michaelis, koji trajno ustupa i prodaje Miku Ivanoviću zemlju u Mutinim brdima. Takođe, u ugovoru od 8. februara 1332. godine (920) navodi se da Velislava, udovica Boleslava Bogdašina iz Pasiglava, zajedno sa sinom Nenadom, može dobiti zajam zalaganjem zemlje u Kavču, te da će novac dobiti prodajom zemlje uz episkopov pristanak.

koji su episkopu plaćali zemljarinu (agraktik).⁴⁹ Ona smatra da se prevlački metoh nalazio u okviru kotorskog distrikta, koji su Kotorani smatrali zasebnim područjem s osobenim statusom u odnosu na druge distriktualne nepokretnosti.⁵⁰ U XV vijeku, položaj zavisnog seljaka na prevlačkom metohu se mijenja⁵¹ i približava položaju zavisnih seljaka nad crkvenim nepokretnostima u kotorskom distriktu.⁵²

Dokumenti u kojima se Pasiglav pominje kao dio prevlačkog vlastelinstva su falsifikovane povelje srpskih vladara, kojima su Kotorani Mlečanima željeli da pokažu da se metoh nalazi u okviru granica distrikta. Radi se o poveljama kraljeva Radoslava (1227–1234) i Vladislava (1234–1243) kojima se potvrđuje darovnica kralja Đorđa,⁵³ i poveljama careva Dušana (1346–1355)⁵⁴ i Uroša (1355–1371).⁵⁵ Kao odgovor na kotorske teritorijalne pretenzije, prema mišljenju Vujoševića, na Prevlaci je nastala povelja srpskog kralja Stefana Nemanjića (1217–1223?). U njoj se, pored ostalog, govori o osnivanju Manastira Svetog Mihaila

49 *Kotorski spomenici* II, ugovorom od 8. februara 1332. godine (920) potvrđuje se da prenos vlasništva zemlje odobrava episkop zbog utvrđivanja obaveze plaćanja agraktika. U dokumentu se navodi da Velislava, udovica Boleslava Bogdašina iz Pasiglava, zajedno sa sinom Nenadom, može dobiti zajam zalaganjem zemlje u Kavču, te da će novac dobiti prodajom zemlju uz episkopov pristanak.

50 Невенка Богојевић-Глушчевић, *op. cit.*, 147–148.

51 *Ibid.*, 161.

52 *Kotorski spomenici* I; Zanimljiv je jezik kotorske administracije u ugovoru od 23. XI 1327 (478) u kojem se zemlja u Pasiglavu locira na području koje pripada Crkvi Svetog Mihaila „izvan grada“ (... *plantata in terra sancti Michaelis de foris*...). Time Kotorani ističu, ili su željeli prikazati, da se pomenuta crkva nalazila u gradskom distriktu, za razliku od crkve istog posvećenja u samom gradu. Katorska administracija koristi formulaciju *in foris* da predmetni subjekt označi da se ne nalazi u gradu ili da mu ne pripada, što nužno ne znači da se nalazi u distriktu. Da se Kotorani nisu odricali prava na Metoh ili su se ponašali kao da je dio njihovog distrikta, pokazuje često citirana dubrovačka isprava iz 1305. godine u kojem odgovoraju Kotoranima da im ne pripada Sveti Mihailo, već je to *manastir Slavena*; Милош Антоновић, „Повеља краља Радослава и манастир Св. Михаила на Превлаци“, *Краљ Владислав и Србија XIII века*, Тибор Живковић (ур.), Београд 2003а, 112.

53 Милош Антоновић, *op. cit.* 110–111. U jednom prepisu se misli na Bodinovog sina, dukljanskog kralja Đorđa (kralj od 1113. do 1118. i od 1125. do 1131. godine, a u drugom na sina Vukana, Đorđa 1208–1243).

54 Милош Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Историјски институт књ. 39, Београд 2003, 207. Pasiglav se rominje u povelji koja je nastala u Prištini 1355. godine.

55 Жарко Вујошевић, „Тобожња которска повеља краља Стефана Немањића – прилог традицији преписа сачуваних у Цетињским зборницима“, *Историјски часопис* 73, Београд 2024, 12, напомена 57; U povelji se uopšteno pominje Metoh, ne navode se sela.

na Prevlaci, postavljanju starješine i darivanju manastiru u posjed pet okolnih sela među kojima se ne ubraja selo Pasiglav, već Bogdašići.⁵⁶

Krivotvorene povelje nastale su u razdoblju od kraja XIV do sredine XV vijeka, prvo *kotorske*, a zatim *prevlačka*. Srednjovjekovni originali povelja nisu sačuvani, već su poznati kroz novovjekovne prepise. Pasiglav se spominje u prve tri povelje, dok se u ostalima spominje područje kojem je to selo pripadalo. Iako postoje razlike u preciznosti opisa metoha, riječ je o istoj teritoriji oko manastira na Prevlaci u Tivatskom zalivu. U povelji kralja Radoslava, ta je teritorija opisana kao polje iza Brda, Luštica i Pasiglav. U poveljama kralja Vladislava i cara Dušana (povelja iz Prištine) dodaju se Krtole, dok se u povelji kralja Stefana Nemanjića, kao što je već rečeno, umjesto Pasiglava pominju Bogdašići, a dodaju se i Lješevići.

Budući da su sela u *Knjizi privilegija, Pet sela zbora Sv. Mihaila* na Prevlaci iz 1452. godine ista kao u poveljama, historičar Vujošević zaključuje da su autori povelja nastojali da, oslanjajući se na autoritet srpskih kraljeva, ostvare svoja teritorijalna prava ili potvrde granice posjeda u novonastalim društveno-političkim okolnostima nakon raspada Srpskog carstva.⁵⁷ To znači da su falsifikatori *prevlačke* i *kotorskih* povelja projektovali teritorijalne granice iz prve polovine XV vijeka u vrijeme srpskih vladara, odnosno u XIII ili XIV vijek. Ipak, treba naglasiti da se među selima Miholjskog zbora pominju samo Bogdašići, ne i Pasiglav.

Kotorani su prvi put nakratko zavladaali Prevlakom 1396. godine, kada su je preuzeli od bosanskog vojvode Sandalja Hranića. Nakon što su 1420. godine priznali vrhovnu vlast Mletačke Republike, Kotorani su ubrzo od novih gospodara tražili potvrdu (1421. i 1443. godine) da manastirsko vlastelinstvo ostane u okviru njihovog distrikta. Treba istaći da se jedino u tim dokumentima istovremeno pominju oba sela na Vrmcu, Pasiglav i Bogdašići, što odražava stvarno stanje u prvoj polovini XV vijeka. To potvrđuje pretpostavku da su krivotvoritelji pomenutih povelja navodili ona sela koja su željeli ili koja su kontrolisali: Kotorani Pasiglav, a zetski episkop Bogdašiće. U Bogdašićima, odnosno nekadašnjem selu Gradac, podignuta je pravoslavna crkva 1269. godine, odakle je episkopija širila vjerski uticaj na područje koje

⁵⁶ Жарко Вујошевић, op. cit. 12.

⁵⁷ Ibid.

se direktno oslanjalo na kotorsku komunu. Sredinom XV veka zetska mitropolija Svetog Mihaila na Prevlaci je napuštena, sela nekadašnjeg Metoha priznala su mletačku vlast, koje su ubrzo naredile predaju pravoslavnih crkava i njihovih posjeda kotorskoj biskupiji.

Zaključak

Pasiglav je selo koje je nekada postojalo u gornjoj zoni poluostrva Vrmac u Boki Kotorskoj, poznato iz istorijskih izvora od XIV do XVII vijeka. O njegovom postojanju svjedoči groblje na brdu koje Pasiglav odvađa od Lastve (današnje Gornje Lastve). Pored groblja, koje je formirano oko stijene Sveti Nikola, nalazi se stražarnica, gumno i kameni tumul.

Iako ograničenog obima, arheološka istraživanja kasnosrednjovjekovnog groblja sprovedena 1976. godine kao i nedavna terenska prospekcija, donijeli su pomake u sagledavanju cjelokupnog lokaliteta. Istraživanjima je utvrđena tipološka pripadnost grobova kulturi stećaka-ploča, koji se okvirno datuju u kasni srednji vijek. Obrazac smještaja groblja sa stećcima u izolovanim planinskim predjelima, kraj staza i u blizini praiistorijskih lokaliteta potvrđuje se, ne samo na Pasiglavu, već i na lokalitetima ovog tipa u zaleđu Herceg Novog i Budve.

Groblje stećaka s neukrašenim pločama (pravougaonim ili amorfnim) na Pasiglavu uglavnom je devastirano, ploče su izmještene s grobnog mjesta ili polomljene. Smješteno je na dvije lokacije, istočno i zapadno od stijene. Činjenica da na istočnoj skupini nije bilo mjesta za proširenje, najvjerovatnije je uslovlila prenos sahranjivanja na prostraniji teren na padini prema tumulu. Nedovoljna istraženost groblja i pojava grobova s drugačijim nadgrobniim obilježjima ukazuju da se na ovom mjestu sahranjivalo tokom dužeg vremenskog perioda, što se okvirno poklapa s pomenom sela u istorijskim izvorima. Pri tome, treba računati na određeni broj grobova bez obilježja, koji, kako pokazuju istraživanja drugih lokaliteta ovog tipa, znatno premašuju one s grobovima s obilježjima. Pravila u orijentaciji grobova nema. Pokojnici su polagani u rake koje su u šest slučajeva obodno oblagane vertikalno postavljenim pločama. Na osnovu očuvanih skeletnih ostataka, u grobovima su bili položeni dva ili više pokojnika s prekrštenim rukama na grudima ili trbuhu, što je položaj karakterističan za hrišćanske

zajednice. Debljina ploča, manja od uobičajene debljine stećaka-ploča, može se objasniti regionalnom osobenošću rubnog područja kulture stećaka.

U ovom radu je pokazano kako narodna predanja i toponimija vezana za Pasiglav omeđuju sakralni prostor Sveti Nikola – Čelo. Takođe, ukazuje se kako potomci Pasiglavaca, u fizički izmještenom životnom prostoru – Nikolićima, zaseoku Gornje Lastve, kroz hrišćansko nasljeđe čuvaju utkano staroslovensko, iako su njegovo značenje zaboravili.

Selo Pasiglav pominje se u istorijskim izvorima kao jedno od sela metoha Zetske episkopije Svetog Mihaila na Prevlaci. To su uglavnom falsifikovane povelje, kojima su Kotorani novim gospodarima Mlečanima, u XIV–XV vijeku dokazivali pravo nad svojim posjedima. Važnost Pasiglava ogleda se u geostrateškom položaju poluostrva, na kojem je selo bilo važno saobraćajno čvorište. Izolovano i dobro branjeno, selu je očito omogućavalo društveni i ekonomski procvat, što se ogleda u izradi kamenih obilježja – stećaka. Zbog visoke cijene izrade nadgrobnog spomenika, stanovništvo koje se sahranjivalo povezuje se s imućnijim slojem zajednice ili lokalnim plemstvom. Međutim, kako groblje na Pasiglavu nije sistematski istraženo, a odnos neobilježenih grobova u odnosu na obilježene znatno ih premašuje, može se zaključiti da je postojalo socijalno raslojavanje unutar ove ruralne zajednice. Ukoliko bismo groblje na Pasiglavu, koje se okvirno datuje od XIV do XV–XVI vijeka, povezali s istorijskim događajima u tom periodu, vidimo da se sahranjivanje pod stećcima nesmetano nastavilo bez obzira na smjene vlasti i burne događaje, kao što to pokazuju istraživanja na istočnoj jadranskoj obali uopšte. Osiromašenje zajednice ili društveno-kulturne promjene uslovile su možda izostanak ili promjenu nadgrobničkih obilježja. Privredno-ekonomski pad sela nije uslijedio naglo, već postepeno. Ipak, propadanje sela moglo bi se povezati s periodom kada se ustalila granica između Mlečana i Osmanlija, kojima su se Grbljani priklonili 1497. godine. Time su Mlečani mogli kontrolisati kopneni put koji je vodio do otvorenog mora, zaliva Trašte i do vrha poluostrva Luštice i ulaza u Bokokotorski zaliv. Vrmac je i dalje ostao važna barijera u odbrani mletačkog Kotora, ali će poluostrvo, odnosno selo Pasiglav, izgubiti važnost. Ono što je nekada bio jedan od ključnih činilaca nastanka i razvoja sela, sad je postao prepreka.

Ovaj rad ukazuje na ponovnu potrebu sistematizacije i preispitivanja dosadašnje arheološke, historijske i etnološke građe, kao i na potrebu pokretanja novih istraživanja. S obzirom na brojna pokrenuta pitanja, rad predstavlja prilog topografiji stećaka na Crnogorskom primorju.

Zahvalnice: Izuzetnu zahvalnost upućujem arhitektici Zorici Čubrović, čija su podrška i stručni savjeti imali neprocjenjiv značaj za moj rad. Takođe, zahvaljujem direktorici Muzeja i galerije Tivat Danijeli Đukić, na odobrenju za pristup i objavljivanje arheološke dokumentacije sa istraživanja iz 1976. godine. Posebno sam zahvalna Igoru Mamuli, koji mi je bio vodič na lokalitetu, Mariji i Nikoli Novaković na dragocjenoj pomoći tokom terenskog snimanja, kao i Emiliji Vrzić za rad na obradi grafičkih priloga.

PRILOG:

Zapisnik (opisi grobnih cjelina) iz 1976. godine (Arhiv JU Muzej i galerija Tivat)

Rukovodioci arheoloških istraživanja: Čedo Marković i Jovica Martinović

Opština: Tivat; mjesto: Gornja Lastva

Lokalitet: Pasiglav

Datum: 6. jul 1976. godine

Istočno groblje

Grob br. 1 – Grobna jama je čeonom stranom naslonjena na prirodnu stijenu, uz koju su bila postavljena dva kamena, dok su preostale strane obložene kamenim pločama. U grobu su otkriveni skeletni ostaci najmanje tri odrasle osobe. Lobanje pokojnika locirane su u zapadnom dijelu grobne jame. Analizom očuvanih skeletnih ostataka utvrđeno je da su pokojnici bili položeni na leđa, s rukama opruženim uz tijelo. Pretpostavlja se da je grob bio prekriven većom kamenom pločom, koja je zatečena uz grob.

Orijentacija: zapad–istok.

Dimenzije: 2, 20 m x 0, 80 m x 0, 25 m.

Grob br. 2 je postavljen paralelno u odnosu na grob 1, od kojeg je udaljen oko 0, 4 m. Grob je devastiran, sačuvana je samo gornja polovina i vertikalno postavljene kamene ploče. U grobu su otkriveni skeletni ostaci dvije osobe koje su bile položene na leđa, s glavama na zapadnoj strani groba i rukama prekrštenim na grudima ili stomaku. Uz lobanju, bliže zapadnom zidu grobne jame, s njene lijeve strane, pronađeno je nekoliko sitnih fragmenata keramike mrkocrvene boje, grube fature, sa primjesama pijeska.

Orijentacija: zapad–istok

Očuvane dimenzije: 1, 32 x 0, 68 x 0, 33 m.

T. I

Grob 1

Grob 2

Grob 3 je prislonjen uz grob 4, pri čemu sjeveroistočna strana groba 4 ujedno čini bočnu stranu groba 3. Grob je devastiran, sačuvan je samo njegov gornji dio. Na osnovu pronađenih fragmenata lobanja, u grobu su bile sahranjene dvije odrasle osobe.

Orijentacija: jugoistok–sjeverozapad.

Dimenzije: 2, 00 x 0, 46 x 0, 35 m.

Grob br. 4 je devastiran, pojedine bočne ploče nedostaju. Skeletni ostaci su bili oštećeni, zbog čega nije bilo moguće utvrditi broj niti položaj pokojnika. U srednjem dijelu groba pronađen je gvozdeni klin. Uz grob, sa čeone strane, zatečena je fragmentovana nadgrobna ploča, koja je vjerovatno pokrivala grobnu jamu groba 4. Na jednoj

strani ploče urezan je krst, koji je, sudeći prema tragovima svježije obrade, nedavno urezan.

Orijentacija: jugoistok–sjeverozapad.

Dimenzije: 2,00 x 0,50 x 0,30 m.

Grob br. 5 je postavljen paralelno u odnosu na grob 4, od kojeg je sa njegove sjeveroistočne strane udaljen za oko 0,5 m. Grob je devastiran, nedostaje donja vertikalno postavljena ploča rake. Na osnovu ostataka lobanja utvrđeno je da su u grob bila položena tri pokojnika: jedna je evidentirana na jugoistočnoj strani, druga u središnjem dijelu, a treća u sjeverozapadnom dijelu groba. Pored jugoistočne strane groba nalazila se veća kamena ploča, koja je, najvjerojatnije, služila kao nadgrobna ploča ovog groba.

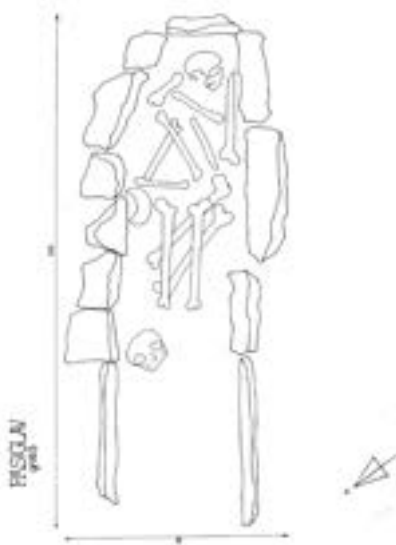
Orijentacija: jugoistok–sjeverozapad.

Dimenzije: 2,00 x 0,95 x od 0,30 m.

T. II

Grob 3 i 4

Grob 5

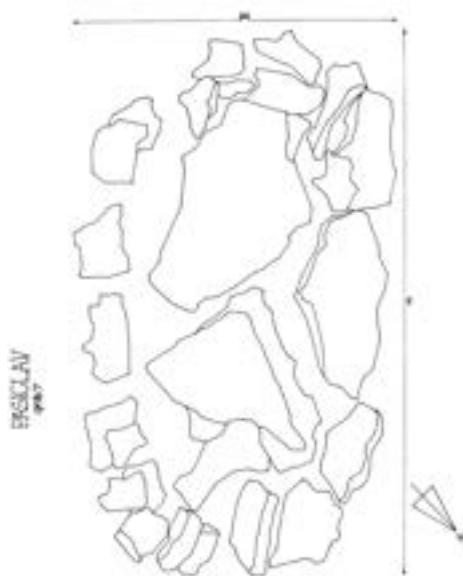
T. III

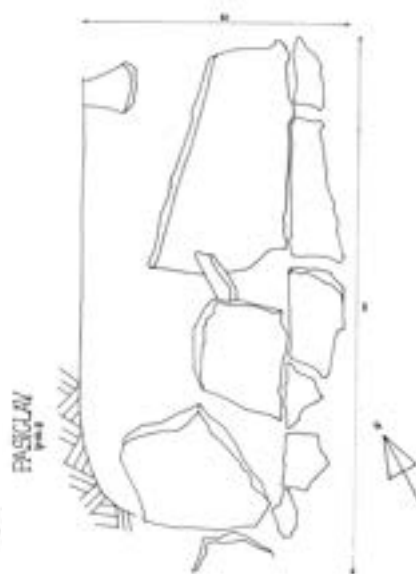
Grob 6

Grob 6a

Grob 7

Grob 8

Grob br. 6 Grob je pokrivala masivna kamena ploča (dimenzije 1,94 x 0,84 m, a debljine 0,25 m). Zidovi grobne jame, slično kao kod opisanih grobova, bili su obloženi kamenim pločama nasatice pobodene. Vijenac rake činile su manje kamene ploče postavljene na zidove rake, koje su obilježavale jamu i sprečavale prodor zemlje u grobnu jamu. Grobna jama je bila prekrivena manjim komadima tanjih kamenih ploča. U grobu je, prema ostacima lobanja, bilo sahranjeno najmanje tri odrasle osobe, čiji prvobitni položaj nije mogao biti utvrđen. U grobu nije bilo nalaza.

Orijentacija: sjever–jug.

Dimenzije groba: 1,90 x 0,30 x 0,37 m.

Grob br. 7 U ovom grobu su pokojnici polagani u grobnu raku, koja je nakon zatrpavanja obilježena manjim kamenim pločama duž ruba, dok je preko humke postavljeno nekoliko većih kamenih ploča. Skeletni ostaci su slabo očuvani i nije bilo moguće utvrditi njihov broj niti položaj. U grobu nije bilo priloga.

Dimenzije groba zajedno s kamenim pokrivačem: 1,95 x 1,15.

Grob br. 8. Konstrukcija ovog groba odgovara grobu 7. Ispod masivne, pravougaone kamene ploče dimenzija 1,80 x 0,88 m nalazio se pokrivač od manjih kamenih ploča, bez zidane grobne jame. Na osnovu nekoliko fragmentovanih kostiju, položaj i broj pokojnika nije mogao biti precizno određen. U grobu nije bilo priloga.

T. IV

Grobovi 3 do 5, u pozadini grobovi 1 i 2

Grob 6c

Grob 6a

Grob 6b

Grob 8

Grob 7

Literatura:

Антоновић, Милош, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*, Историјски институт књ. 39, Београд 2003.

Антоновић, Милош, „Повеља краља Радослава и манастир Св. Михаила на Превлаци“, *Краљ Владислав и Србија XIII века*, Тибор Живковић (ур), Београд 2003а, 107–114.

Богојевић-Глушчевић, Невенка, „Правни режим на непокретностима манастира Св. Михаила на Превлаци у XIV вијеку“, *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности* 25, Херцег Нови 2005, 147–163.

Божих, Иван, *Немирно поморје XV века*, Београд 1979.

Čubrović, Zorica, „Stambena arhitektura na srednjovjekovnim imanjima kotorske vlastele u Tivatskom zalivu“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* I, Kotor 2002, 199–223.

Govedarica, Blagoje, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Djela CBI ANUBiH LXVII/7, Sarajevo 1989, 186.

Katičić, Radoslav, *Gazdarica na vratima, Tragovima svetih pjesama*

naše pretkršćanske starine, Zagreb, Mošćenička Draga 2011.

Којић, Бранислав, „Горња села на полуострву Врмцу: Опште карактеристике сеоске архитектуре и развој насеља“, *Споменик САН СIII*, Нова серија 5, Зборник извештаја о истраживањима Боке Которске I, Београд 1953, 179–193.

Којић, Бранислав, „Изумирање села у Которском заливу и на полуострву Врмац“, *Споменик САН CV*, Нова серија 7, Зборник извештаја о истраживањима Боке Которске II, Београд 1956, 165–169.

Комар, Горан Ж, „Стећци на подручју Херцег Новог“, *Бока: зборник радова из науке, културе и умјетности* 32, Херцег Нови 2012, 247–254.

Lippert, Andreas, „Neki nalazi iz Crne Gore u zbirci Prirodno istorijskog muzeja u Beču (Some find objects from Montenegro in the Viennese Natural History Museum)“, *Nova antička Duklja* XIII, Podgorica 2022, 39–47.

Novotni, Vjekoslav, „Lastva (drugi dio)“, *Planinar: Vjesnik Hrvatskog planinarskog društva* br. 1, Zagreb 1908, 9–14.

Mayer, Antun (prir.), *Kotorski*

spomenici: prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335, JAZU, Zagreb 1951.

Mayer, Antun (prir.), *Kotorski spomenici: druga knjiga kotorskih notara: god. 1329, 1332–1337*, JAZU, CANU; Zagreb 1981.

Milošević, Miloš; Ćirković, Sima (prir.) *Statut grada Kotora*, knj. I, II, III, Kotor: Državni arhiv Crne Gore 2009.

Паровић-Пешикан, Маја; Мартиновић, Јован; Трбуховић, Војислав; Савић-Трбуховић, Лепосава, „Преглед археолошких споменика на подручју јужне обале Боке Которске”, *Старине Црне Горе* бр. 6, Цетиње 1978, 141–175.

Паровић-Пешикан, Маја, „Археолошка истраживања у Боки Которској”, *Старинар XXVIII–XXIX* (1977–1978), Београд 1979, 19–67.

Palavestra, Vlajko, *Historijska narodna predanja o starom stanovništvu u našim dinarskim krajevima*, Sarajevo 1965.

Perkić, Domagoj, „Stećci na području Dubrovačkoga primorja – nove spoznaje”, *Hercegovina* – 6, Мостар 2020, 19–61.

Perkić, Domagoj, *Stećci i drugi kasnosrednjovjekovni nadgrobni spomenici na području Konavala*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik 2024.

Синдик Илија, *Комунално уређење Котора, Од друге половине XII до почетка XV столећа*, САН Посебна издања књ. CLXV, Историјски институт књ. 1, Београд, 1950.

Stjepčević Ivo, *Lastva: Historijski pregled*, (prvo izdanje Kotor 1934), revidirano izdanje, *Arhivska istraživanja Boke kotorske* (Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru – Prevlaka – Kotor i Grbalj – Kotsorsko propelo – Vođa po Kotoru, Gospa od Škrpjela, Perast 2003 (reprint), 321–347.

Stjepčević, Ivo, *Kotor i Grbalj*, Kotor 1954.

Tomasović, Marinko, *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Makarskom primorju*, Gradski muzej Makarska, Makarska 2007.

Tomasović, Marinko; Perkić, Domagoj; Alduk, Ivan, *Topografija stećaka u Hrvatskoj*, Stećci (katalog izložbe), Zagreb 2008, 58–117.

Вујошевић, Жарко, „Тобожња которска повеља краља Стефана Немањића – прилог традицији преписа сачуваних у Цетињским зборницима“, *Историјски часопис* 73, Београд 2024, 11–45.

Vrzić, Milena, „Pasiglav“, *Leksikon arheologije Crne Gore*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica 2025, 350–351.

Studije i elaborati:

Studija *Kulturna baština Vrmca*
(stručni tim: Katarina Lisavac,
Marija Mihaliček, Milena Vrzić, Ana
Popović), Opština Tivat, Kulturno
zavičajno udruženje „Napredak”
Gornja Lastva, Tivat, Expeditio –
Centar za održivi razvoj, 2015.

*Elaborat o valorizaciji arheoloških
lokaliteta na području opštine Tivat*
(stručni tim: Dubravka Nikčević,

Vilma Kovačević, Dušica Kovačević,
Boris Pean, Dragan Rajčević),
Opština Tivat, Sekretarijat za
kulturu i društvene djelatnosti,
Tivat, januar 2017.

Katalog Turističke organizacije
Sveti Vid i Pasiglav, autorke: Dušica
Kovačević, Vilma Kovačević, Ana
Ivanović, Tivat, 2017.

Summary

PASIGLAV, VILLAGE AND CEMETERY ON THE BOKA KOTORSKA PENINSULA OF VRMAC (14th-15th CENTURY)

Milena VRZIC

The paper studies the topography of Pasiglav on Vrmac peninsula, where, around the St. Nikola's rock, a late medieval cemetery, a guardhouse, a threshing floor and a prehistoric mound are located. The analysis is based, primarily, on the results of archeological excavations of the devastated cemetery, partially explored in 1976, and the findings of the exploration are, for the first time, published in this paper. This opened up an opportunity for reconsideration of typological and chronological character of the medieval cemetery, as well as of its division into two separate zones (eastern and western zone of the tump). According to interpretation of the archaeological context and the position of the cemetery next to the prehistoric mound, as well as written sources and topographic data collected during the recent site visit, it was concluded that the cemetery is of a "stećak" tombstone-plate type. It is questioned whether the cemetery was used for an extended period of time, in particular its western zone.

The area around the rock is linked to the churches dedicated to St. Ivan and St. Nikola, quoted in sources from the late medieval and early new age, but these haven't been found on the site. Instead of a usual identification of St. Nikola's church with the existing structure on

the tump (guardhouse), the paper underlines the significance of the sacral toponym and folk tradition as a link between the archaeological remains and the topographic structures. Furthermore, the village of Pasiglav is not located in the said area. It is mentioned in relation with the Zeta episcopate methochion of St. Mihailo on Prevlaka, in falsified charters, which Kotor people used to prove their write of ownership over their land to new Venetian rulers in 14th -15th century. The paper points out to a requirement for an interdisciplinary approach for integral understanding of this site.

Key words: • Pasiglav • rock of St. Nikola • Vrmac peninsula • late-medieval cemetery • “stećak” tombstones – plates • stone tumulus